

SOKAKLARINDAN SÜT VE BAL AKAN KUTSAL BELDE:
HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİNDE KUDÜS ALGISI
*A LAND FLOWING WITH MILK AND HONEY:
THE PERCEPTION OF JERUSALEM BEFORE THE CRUSADES*

ZEYNEP GÜNGÖR*

Öz: MÖ III. bin yıla dayanan yerleşim tarihi ile bilinen en eski şehirlerden olan Kudüs, üç büyük ilahi din için kutsal kabul edilen yegâne yerlerden biridir. Hristiyanlığın serbestlik kazandığı IV. yüzyıldan itibaren, Kutsal Mezar Kilisesini ziyaret etmek isteyen hacıların uğrak noktası olmaya başlamıştır. 638’de İslam hâkimiyetine geçen Kudüs’e Hristiyan hacıların gerçekleştirdiği ziyaretler bazı kesintiler olmakla birlikte Haçlı Seferleri’nin başladığı tarihe kadar da devam etmiştir. Dört asırdan fazla İslam hâkimiyetinde kalan Kudüs bu süre zarfında sakin ve müreffeh bir dönem geçirmiştir. Eski Ahit’te geçen “süt ve bal akan kutsal belde” ibaresini sonuna kadar hak eden Kudüs, tarih boyunca büyük bir dini merkez olmasının yanı sıra ticari faaliyetler için de buluşma noktası işlevi yürüttüğünden oldukça zengindir. Nitekim Hristiyan hacıların Kudüs’te gördükleri zenginlikle alakalı hikâyeleri kısa sürede halkın diline dolanmıştır. On birinci yüzyıl Avrupası’nın zayıf olan ekonomik ve sosyal yapısı dikkate alındığında Kudüs sevgisinin ve buraya ulaşma arzusunun nedenleri de kolaylıkla anlaşılabilir. Makalemizde Papa II. Urban’ın Haçlı Seferleri’ne çağrı yaptığı meşhur Clermont vaazı akabinde Kudüs’e düzenlenen Haçlı Seferleri’nin motivasyonunda etkili olan Kudüs algısı; meselenin dini boyutuna ilaveten ekonomik boyutu ekseninde dönemin kaynakları dikkate alınarak yorumlanacaktır.

Abstract: Jerusalem, one of the oldest known cities, with its settlement dating back to 3,000 B.C., is a unique place considered as being sacred by the three great divine religions. It started being a frequent destination of pilgrims who wished to visit the Church of the Holy Sepulchre, from the VIth century, when Christianity gained freedom. While there were some interruptions in the visits of the Christian pilgrims to Jerusalem, which passed into Islamic rule in 638, they did continue until the time the Crusades began. Jerusalem, which remained under Islamic rule for more than four centuries, enjoyed a calm and prosperous period during this time. Jerusalem, which is very much worthy of the phrase, “sacred land flowing with milk and honey,” as depicted in the Old Testament, was very wealthy due to its function as the meeting point of commercial activities, as well as being a great centre of religion throughout history. Indeed, the tales of the riches seen by the Christian pilgrims in Jerusalem became a topic which was frequently talked about among the people in a very short time. When the weak economic and social structure of eleventh century Europe is taken into consideration, it is easy to understand the reasons for the love of and desire to attain Jerusalem. Our paper will discuss the perception of Jerusalem, which was the motivation behind the Crusades, following the famous Sermon at Clermont, when Pope Urban II made his call for the Crusades, on the axis of its economic dimensions in addition to its religious dimensions, by taking into account the sources from the period.

Anahtar Kelimeler: Kudüs • Hac • Haçlı • Tacir-Hacılar

Keywords: Jerusalem • Pilgrimage • Crusade • Merchant-Pilgrims

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs, Antalya.

0000-0002-6320-1462 | zeynepgungormez@akdeniz.edu.tr

Bu makale 8-10 Nisan 2016 tarihleri arasında Konya’da gerçekleşen “Selçuklular ve Haçlılar” Sempozyumu’nda sözlü olarak sunulan metnin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Giriş

Filistin'in orta bölgesinde, Lut Gölü ile Akdeniz arasında yer alan Kudüs¹, tarihi milattan önce III. bin yıla kadar dayanan en önemli şehirlerdendir. Şehrin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmesi de Kenaniler yani Fenikeliler tarafından inşa edildiği araştırmacılar tarafından kabul görmüştür. Denizci özellikleri ile bilinen Kenaniler, Girit ve Akdeniz çevresine hâkim olmuşlardır ve dönemlerinin en medeni kavimleri arasında sayılırlar².

Şehir tarih boyunca pek çok farklı isim almıştır. “Yerusalem, Urusalim, Şalim, Yerusâlim” gibi isimler dönemin en büyük tanrısı “Salem” adına yapılan tapınaktan gelmektedir. Salem Tapınağı, şehrin yüzyıllar boyunca kutsal mekân kabul edilmesinin ilk adımıdır. “Salem” veya “Şalom” sözcükleri Arapça ve İbranice barış manasındadır³. IV. yüzyılda şehrin adı Hellenistik bir karaktere büründürülerek “Hierosolyma” şeklini almış ama Salem kökü yine korunmuştur⁴. Eski Ahit’te şehir Yebusilere ithafen “Yebus”⁵ veya “Davud Şehri” de denilmektedir⁶. Roma döneminde İliya olarak geçen Kudüs, Hz. Ömer’in fethinden sonra yavaş yavaş İslami bir kimliğe bürünerek Beytü’l Makdis veya Beytü’l Mukaddes⁷ şeklinde anılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren ise Kudüs olarak kullanılmıştır. Bu yüzyılın önemli seyyahlarından Nasırî Hüsrev de şehrin adını Kudüs olarak zikretmiştir⁸. Kudüs tarih boyunca dini karakteristik özelliği ile öne çıktığından ve üç büyük ilahi din için kutsal kabul edilmesinin temelleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Yahudiler ve Kudüs

Tevrat’a göre Yahudilerin tarihi MÖ 1750 yılında başlar. Tevrat’ın ilk kitabı Genesis, yaratılışa aittir ve burada belirtildiği üzere Yahudi kavminin başlangıcı İbraniler, Yahudi dininin kurucusu İbrahim’dir (Abraham). Kendilerini Kuzey Sami ırkın atası olan Nuh’un oğlu Sam soyundan kabul eden Yahudilerin “seçilmiş bir kavim” olduklarını ve dinlerinin de yalnızca kendi kavimlerine indiğini düşündükleri araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Tekvin Bab’da Tanrı’nın İbrahim’e “sana göstereceğim yere git” demesinden vaat edilmiş topraklar inancı çıkarılmaktadır. Aynı bölümde Yahudilerin ilk yurtlarının Mezopotamya olduğu ve çobanlıkla geçimlerini sağladıkları da yazılmaktadır⁹.

İbrahim zamanında Kenan diyarına gelen İbraniler, Sami ırka mensup Kenaniler ile baş edemeyerek Mısır’a göç etmişlerdir. İbrahim’den sonra oğlu İshak, ondan sonra da Yakub İbranilere liderlik yapmıştır. İnanışa göre Yakub’un adı Tanrı tarafından ilahlarla mücadele eden manasında İsrail olarak değiştirilmiştir ve O’nun 12 oğlundan da İsrailoğulları kavmi oluşmuştur. Yakub’un oğlu Yusuf zamanında Mısır Firavunları’nın zulmüne uğrayan İsrailoğulları, Musa zamanında Mısır’dan ayrılarak kölelikten ve zulümlerden kurtulmuşlardır. Bu olaya Tevrat’ta “Exodus” yani Çıkış denilmektedir. Kitabı Mukaddes’te “Mısırdan Çıkış” bölümünde bu olay anlatılmıştır. İşte çalışmamıza ilham kaynağı olan söz de bu bölümde yer almaktadır. “*Bu yüzden onları Mısırlıların elinden kur-*

¹ Yakubi *kitâbü’l-büldân* 116.

² Hdt. III. 19.

³ Gül 2001b, 307.

⁴ Harman 2002, 323.

⁵ Kitabı Mukaddes, Yeşu 15/8.

⁶ Kitabı Mukaddes, II. Samuel; 22.

⁷ İbn Hurdazbih *kitâbü’l mesâlik* 73.

⁸ Nâsır-ı Hüsrev *sefernâme* 32.

⁹ Kitabı Mukaddes, Tekvin Bab; 1-9.

*tarmak için geldim. O ülkeden çıkarıp geniş ve verimli topraklara , süt ve bal akan ülkeye, Kenan, ve Yevus topraklarına götüreceğim....”*¹⁰.

Tevrat'ta pek çok yerde Kudüs işaret edilmiştir. Örneğin yine II. Samuel'de “Tanrı Davud'a Yeruselim'in kutsal olduğunu işaret etmiştir” der¹¹. Başka bir yerde ise; “Tanrımız Rabbin size öğretmek için bana verdiği buyruklar, kurallar, ilkeler bunlardır. Mülk edinmek için gideceğiniz ülkede bunlara uyun. Yaşamınız boyunca siz, çocuklarınız ve torunlarınız, size verdiğim bütün kurallara, buyruklara uyarak Tanrımız Rab'dan korkun ki ömrünüz uzun olsun. Kulak ver ey İsrail! Söz dinleyin ki, üzerinize iyilik gelsin, atalarımızın Tanrısı Rabbin size verdiği söz uyarınca süt ve bal akan ülkede bol bol çoğalsınız”. Devamında zeytinlikleri ve bağları olan ülke¹² İfadesi de yer almaktadır.

Hiz. Davud tarafından 12 İsrail kabilesi bir araya toplanmış ve Davud, Tanrının da lütfüyle Kudüs'ü alarak Yahudileri buraya yerleştirmiştir¹³. Kudüs, bu tarihten sonra Yahudi Devleti'nin başkenti olmuştur. Davud, kral olduğu dönemlerde Tevrat'a ilaveler yapmıştır ve onun kitabına Zebur denilmiştir. Davud hayattayken Süleyman'ı tahta çıkarmıştır¹⁴.

Süleyman tarafından Kudüs'te inşa edilen mabed ile MÖ 950 yıllarında burası Yahudilerin resmi dini merkezi olmuştur. Bu olay; “Süleyman bundan sonra Rabbin Yeruselim'de babası Davut'a görüldüğü Moriya dağında Rabbin tapınağını yaptırmaya başladı”¹⁵ şeklinde geçmiştir. Süleyman tarafından Kudüs, Yahudilerin kiblesi olarak da tayin edilmiştir¹⁶.

MÖ 950 yılında Hiz. Süleyman tarafından Kudüs'te yaptırılmış olan mabedin bugün tek bir duvarı sağlam kalmıştır ve Tevrat'a göre burası ilk Yahudi tapınağıdır. Bu nedenle “İlk Tapınak” olarak da bilinir. Yahudi inancına göre ayakta kalan tek duvarı bile olsa kıyamet kopmayacak, ne zaman bu tapıntan geriye hiçbir şey kalmazsa işte o zaman kıyamet kopacaktır. Süleyman Mabedi'nden kalan batı duvarı, Yahudiler için oldukça önemlidir. “Kotel” adını verdikleri duvarın önünde Yahudiler, Mabed'in içinde bulunduğu durum için ağıt yakarlar ve yeniden inşa edilmesi için Tanrı'ya yalvarırlar¹⁷. Süleyman mabedi önce Babilliler tarafından baskına uğramış ve daha sonra Roma imparatoru olan Titus tarafından MS 65 yılında tahrip edilmiştir¹⁸.

Hiz. Süleyman dönemi, Yahudi tarihi içerisinde ayrı bir parantez açılması gereken bir dönemdir. Çünkü bu dönemde Yahudiler hem siyasi hem de ekonomik bakımdan oldukça güçlü bir dönem yaşamıştır. Kur'an'da da Hiz. Süleyman hakkında “bir zaman cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları Süleyman'ın emrinde toplanmış, birlikte sevk ve idare ediliyordu”¹⁹ şeklinde geçmiştir.

Eski Ahitte Büyük peygamberler arasında sayılan ve kitabı buraya alınan Daniel; MÖ 606-538 yılları arasında yaşamıştır. Süleyman'ın Kudüs'ü kible tayin etmesinin ardından Daniel (Danyal), Babil'de sürgünde olduğu sırada günde 3 defa Kudüs yönüne yönelerek dua etmiş ve ondan sonra

¹⁰ Kitabı Mukaddes, Mısır'dan Çıkış, 3: 8.

¹¹ Kitabı Mukaddes, II. Samuel; 24.

¹² Kitabı Mukaddes, Eski Ahit Yasasının Tekrarı; 6: 3.

¹³ Kitabı Mukaddes, II. Samuel, 24/16.

¹⁴ Johnson 2000, 75.

¹⁵ Kitabı Mukaddes II. Tarihler 3; 1.

¹⁶ Kitabı Mukaddes, 1. Krallar 8/28-30.

¹⁷ Arslantaş 2008, 76.

¹⁸ Akşit 1985, 156.

¹⁹ Kuran-ı Kerim, Neml Suresi, 17.

Kible uygulamasına günde üç kere yapılan dua ibadeti de eklenmiştir²⁰.

Büyük İskender'in Issos zaferinin ardından MÖ 333 yılında Kudüs Roma için önem kazanmıştır. Şehir, MÖ 198 yılında Seleukosların istilasına uğramıştır, Seleukoslar Kudüs'e saldırmışlar fakat halk ayaklanarak Seleukosları kovmuştur²¹.

MÖ 63 yılında Kudüs Romalılar tarafından ele geçirilmiştir. Pompeius Magnus, Kudüs'ü kuşatmıştır. Bu kuşatma üç ay sürmüş ve şehrin sağlam surları Roma ordusuna karşı direnmiştir. Rivayet edildiği üzere surların etrafındaki derin valiler doldurularak üzerine kuleler dikilerek Kudüs'e girilebilmiştir. Yahudilerin kendilerini ibadete adadıkları bir sebt gününde Roma ordusu şehri ele geçirmeyi başarmıştır. Yaklaşık on bin kişinin öldürüldüğü kuşatmada, şehir surları da yerle bir edilmiştir²². Bu tarihten sonra Kudüs'ü Roma valileri idare etmiştir. Bunlardan beşincisi Pontius Platus, Hz. İsa'yı mahkûm eden kararı onaylayan validir. Roma dönemi Kudüs'te bulunan Yahudiler için zorlukla geçen bir dönem olmuştur²³.

Hristiyanlık Açısından Kudüs

Kudüs İsa'nın doğduğu, büyüdüğü ve çarmıha gerilerek gökyüzüne çekildiği, yine aynı yerden, yeneden yeryüzüne döneceği yer olarak kabul edilmektedir. Bütün bu inanışların Hristiyanlar arasında yayılması I. Constantinus'un Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile birlikte ivme kazanmıştır²⁴.

Hristiyan inancında, Yahudilerden farklı olarak Kutsal kitap temelli bir Kudüs algısından ziyade daha somutlaştırılmış ve yapılar yüklenen anlamlarla sağlamlaştırılmış bir Kudüs algısı karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların başında nitekim Holy Sepulchre (Kutsal Mezar Kilisesi) gelmektedir. Kudüs'te Hristiyanlık için kutsal kabul edilen en önemli mekân olan bu kilise Constantinus I'in annesi Helena'nın Kudüs'e seyahatinde inşa edilmiştir. 313 Milano Fermanı'nı ilan eden ve akabinde de Hristiyanlığı kabul ettiğini duyuran İmparator, annesi Helena'yı Kudüs'e göndermiştir. Helena'nın Kudüs'e gidişi hem Hristiyanlık tarihi için hem de Kudüs'ün akıbeti için dönüm noktası sayılabilir. Çünkü Helena, Kudüs'te İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha Tepesi'nde ona ait izler bulunduğunu rüyasında görmüş ve uyandığında derhal bu tepenin kazılması emrini vermiştir. Burada gerçek haç ve İsa'ya ait olduğu düşünülen birtakım eşyalar bulunmuş ve "*Kutsal Mezar Kilisesi*" bu şekilde inşa edilmiştir²⁵. Bu kilisenin inşası ile Hristiyanlar için doğuya yönelme de başlamıştır diyebiliriz.

Doğuya yönelmek esasen eski Pagan inançlarının bir uygulamasıdır. Onlara göre hayat kaynağı sayılan güneş geceleyin kaybolduktan sonra tekrar Doğudan zuhur ettiğinden, ibadet esnasında Doğuya yönelmek gerekirdi. Bu adet ilk Hristiyanlar tarafından da benimsenmişti. Doğruluk Güneşi İsa Mesih Doğuda, Beytlehem'de (Beytül Lahm) doğmuştu²⁶. Ayrıca, İsa'nın doğumu üzerine gelen müneccimler doğudan geldikleri gibi, onun doğumuna işaret eden yıldızları da doğuda gör-

²⁰ Kitabı Mukaddes, Daniel, 6/10.

²¹ Freeman 1996, 322-323.

²² İos. XIV. 3-4.

²³ Freeman 1996, 403.

²⁴ Ostrogorsky 1991, 45-46; Freeman 1996, 579-581.

²⁵ Erbaş 2013, 228.

²⁶ Matta, 2/1; 16.

müşlerdir²⁷.

Kudüs'te Hristiyan Kiliseleri arasında bir diğer önemli olanı Nativitas Kilisesi'dir. İsa Mesih'in doğum yeri olan Beytü'l-Lahm²⁸, Kudüs'ün 5- 6 mil güneyinde bir köy olup İsa'nın doğumu anısına orada "*Nativitas yani Yeniden Doğuş Kilisesi*" inşa edilmiştir. İsa'nın geleneksel inanca göre doğduğu yer olan mağarayı da içine alan bu kilise, Hristiyanlık'taki en eski kiliselerden birisidir. Constantinus I tarafından inşa edilen yapı VI. asırda Justinianus tarafından da restore edilmiştir²⁹.

Kudüs'te hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için kutsal olan bir diğer yer ise Zeytin Dağı'dır. Buraya Tur Dağı, Sion Dağı ya da Zidon Dağı da denilmektedir. Mescid-i Aksa'nın tam karşısında bulunan tepededir. Hristiyanlara göre İsa'nın çarmıha gerildiği yer burasıdır. Burası Yahudiler için de kutsaldır. Onlara göre kıyamet günü ilk cennete girecekler buraya gömülenler olacaktır. Bu yüzden Yahudiler ölülerini buraya gömmektedirler³⁰.

İslamiyet Açısından Kudüs

Kuran-ı Kerim'in Maide Suresi'nde Musa'nın kavmi ile olan diyalogları verilerek; "*Ey kavmim Arz-ı Mukaddes'e girin, bu şehre girin ve burada dilediğiniz yerde bol bol yiyin*"³¹ ifadelerinde kastedilen yer, çalışmamıza konu olan Kudüs şehridir. Ayetten anlaşılacağı üzere bütün kutsal kitaplar Kudüs'ün dini öneminin yanı sıra zenginliği konusunda da hemfikir olmuştur.

İslam inancında mekânların önemi diğer dinlere göre biraz daha farklıdır. Müslümanlar için kutsal mekânlar vardır elbet ancak ibadet için somut mekân kavramı biraz daha geri plandadır.

İslamiyet'te Kudüs ilk olarak Miraç olayı ile karşımıza çıkmaktadır. Miraç, Recep ayınının 26'sını 27'sine bağlayan gece meydana gelen ve Cenabı Hak tarafından hususi bir surette Hz. Muhammed'i huzuruna yükselttiği ve onu doğrudan vahye muhatap kıldığı olaya verile addir³². İsra Suresi'nde "*Ayetlerimizden göstermek üzere kulunu geceleyin Mescidi Haramdan etrafını kutlu kıldığımız Mescidi Aksaya yürüten (Allah) münezzehdir. O, iştendir, görendir*"³³. Bu ayette işaret edilen "*etrafını kutlu kıldığımız*" ifadeleri ile yaklaşık 130 metre karelik bir alanın kutsallığı kastedilmektedir.

Kudüs ayrıca Müslümanların ilk kıblesidir. 16 ay süreyle Müslümanlar namaz ibadetini Kudüs'e yönelerek gerçekleştirmişler ve Bakara Suresi'nde geçen; "*Biz senin, yüzünün ha bire göğe doğru çevrildiğini elbette görüyoruz. Hoşlanacağın bir kibleye seni elbette döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Nerede olsanız yüzünüzü Mescidi Haram yönüne döndürün. Kendilerine kitap verilenler, Onun, Rablerinden bir gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapıp ettiklerinden habersiz değildir*"³⁴ ayeti ile kible Mescid-i Haram (Kâbe) olarak değiştirilmiştir.

Bir rivayete göre Meymune b. Sa'd isimli kadın sahabe Hz. Muhammed'e Beytü'l-Makdis hakkında açıklamada bulunmasını istediğinde Hz. Muhammed "*orası mahşer alanıdır. Oraya gidin ve orada namaz kılın*" buyurmuştur. Bu sözleri yorumlayan Muhaddisler kıyamet günü Kudüs'ün

²⁷ Matta, 2/1-2; 17.

²⁸ İbn Kesir *el-bidâye* 123.

²⁹ Ostrogorsky 1991, 98.

³⁰ Johnson 2000, 179.

³¹ Kuran-ı Kerim, Maide; 21.

³² Algül 2002, 51.

³³ Kuran-ı Kerim, İsra; 1.

³⁴ Kuran-ı Kerim, Bakara, 144.

mağşer yeri olacağına kanaat getirmişlerdir³⁵. Hz. Muhammed'in bu söylemi hem Yahudi hem de Hristiyan inancıyla örtüşmektedir. Nitekim Kıyamet Kilisesini de onlar kıyametin kopacağı yer olarak kabul etmişlerdir.

Hz. Muhammed ayrıca kutsal olan üç mescidin ziyaret edilmesini tavsiye etmiştir. Bunlar; Mescidi Haram yani Kâbe, Mescidi Aksa ve Peygamberin "*benim şu an mescidim*" dediği Mescidi Nebevi'dir. Kudüs ile ilgili nakledilen pek çok hadis vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir;

- Ümmetimden hakkı galip kılan ve düşmanlarını kahreden bir grup sürekli bulunacaktır. Onlara muhalifleri zarar veremez ve Allah'ın emri gelinceye dek onlara felaket isabet etmez. Ya Resulallah! Onlar nerededir dediler. O da "Beytü'l-Makdis'te ve Beytül Makdis'in civarında buyurdu.
- Ey muaz! Muhakkak ki Allah benden sonra Ariş'ten Fırat'a kadar Şam'ı sizlere açacaktır. Oranın erkekleri, kadınları ve köleleri kıyamet gününe kadar savaşçıdırlar. Sizden her kim Şam veya Beytül Makdis'in kıyılarını tercih ederse kıyamet gününe değin cihad halinde olacaktır.

Kudüs, 638 yılında Hz. Ömer tarafından fethedilmiştir. Söz konusu tarihte Kudüs Kilisesi Patriği Ortodoks Rumlardan olan Sofranus'dur³⁶ ve şehrin anahtarını Hz. Ömer'e bizzat kendisi teslim etmiştir. Bu gelişme Kudüs'teki Hristiyan halk için de yeni ve huzurlu bir dönemin başlangıcı olmuştur. Taberi'de Hicri 15 (Miladi 637) tarihli olarak gösterilen Hz. Ömer'in meşhur ahitnamesinde Kudüs halkına can ve mal güvenliğinin yanı sıra din serbestiyetinin de sağlandığı aşikârdır. Tarihin en adil siyasi vesikalari içeresinde ilk sıralarda yer alan bu anlaşmanın bazı maddeleri aşağıdaki gibidir;

- Kiliseler yıkılmayacak ve dini amaçla kullanılmaya devam edilecektir.
- Kilisenin mal varlığı aynı şekilde kalacaktır.
- Hiç kimse inandığı dinle aşığılanmayacaktır.
- Kudüs'ün sakinlerine herhangi bir zarar verilmeyecektir.
- Kudüs'teki Yahudi nüfus kalacak ancak başka yerden Yahudilerin şehre gelmesine izin verilmeyecektir.
- Kudüs halkı cizye vergisi ödeyecektir.
- Kudüs'ten ayrılmak isteyen güvenli bir şekilde ayrılacak, kalmak isteyen de cizyesini ödeyerek İslam'ın korumasında yaşayacaktır³⁷.

Hz. Ömer'in fethine müteakip Kudüs ve çevresine yüzlerce mescit inşa edilerek İslami bir görünüm kazandırılmak istenilmiştir. Emeviler ve Abbasiler döneminde Hristiyan yapıları korunurken aynı zamanda da İslam eserleri Kudüs ve çevresine yayılmıştır.

İslami eserlerin başında muhakkak ki Mescid-i Aksa gelmektedir. İnşası konusunda kaynaklardaki bilgiler arasında farklılıklar mevcuttur. Örneğin Hz. Ömer'in Kudüs'ü aldığı sırada inşa ettirdiği, Abdülmelik b. Mervan ya da I. Velid tarafından da yapılmış olabileceği konusunda malumat verilmiştir. Mescidi Aksa, yakınına da Abdülmelik b. Mervan tarafından 691 yılında Kubbetü's-Sahra

³⁵ Sabri 1996, 107.

³⁶ Gül 2001a, 49.

³⁷ Taberi *tarihü'l ümem* 161-162.

inşa edilmiştir ve burada bazı kutsal emanetle saklanmaktadır. Burada tarihi çok eski olduğu düşünülen boşlukta duran taş mevcuttur buna mukaddes kaya de denilir. Ayrıca Hz. Muhammed'in Miraç hadisesi sırasında Burak isimli bineğe binerken oluşan ayak izi de buradadır.

Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan, Abdullah b. Zübeyr'in kendisine olan muhalefetinden dolayı Hicaz bölgesinde mesafeli durmuştur ve bu yüzden onun döneminin mimari izlerini Kudüs'te görmekteyiz. Şüphesiz ki Kubbetussahra, Emeviler'in mimari eserlerinin en güzel örneğidir³⁸.

İslam hâkimiyeti dönemi ile Haçlıların eline geçmesi arasında kalan dönemde Kudüs'te Fatımi dönemi görülür. Kudüs, 969 yılında Fatımilerin eline geçmiştir. Bu dönem hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için sıkıntılı bir dönemdir. Çünkü ortak yaşamı olumsuz etkileyecek ve karşılıklı düşmanlık yaratacak hadiseler yaşanmıştır. Örneğin 1009 yılında Fatımi Halifesi el-Hâkim Biemrillah tarafından Kutsal Mezar Kilisesi tahrip edilmiştir³⁹. Kaynakların bir kısmında yıkıldığı söylenmektedir. Bu durumun telafisi için girişimler gerçekleşmiş 1048 yılında Kilise eski haline dönmüş fakat yaşanan bu olay Hristiyanlar için bir propaganda malzemesi olarak uzunca bir dönem kullanılmıştır. Nitekim Haçlı Seferleri başlarken de Kilisenin tahribatı konusunun gündeme getirildiği bilinmektedir.

Hristiyanlıkta Hac Geleneği ve Kudüs'e Yolculuk

Hac ibadeti genel manasıyla inandığı dinin kutsal saydığı mekânları ziyaret etmek manasına gelmektedir. Hristiyanlıkta hac ibadeti hem günahlardan temizlenme hem de Tanrının kutsal mekânlarını ziyaret ederek onun rızasını kazanma ve dolayısıyla cennete girebilme anlamı taşır. En makbul olanı da elbette ki İsa'nın doğduğu, yaşadığı ve çarmıha gerildiği yer olan Kudüs'e yapılan ziyarettir. Nitekim ilk başlarda durum biraz farklıydı. Din adamları tarafından büyük günah işleyenlerin günahlarına kefaretiler Kudüs'e gönderilirlerdi⁴⁰. Bu yolculuk suçun derecesine göre gerçekleşiyordu ve bazen ilave yol eziyetleri de içerebiliyordu. Örneğin; yalın ayak yola çıkmak, üzerine kıldan elbise giymek ya da kollarına demir halkalar takmak gibi. Bu uygulama ile ağır suçluların toplumdan uzaklaştırılması ve onların belki de zorlu yol koşulları sırasında kendiliğinden ölmesi de amaçlanmıştır diyebiliriz.

Kudüs, 638 yılında İslam hâkimiyetine girmesi Hristiyan hacılar için bir sorun teşkil etmediği gibi, zenginleşen Kudüs'e yapılan hac ziyaretleri her geçen gün artmıştır. Zaman içerisinde yukarıda bahsedilen toplumdaki tecrit ya da eziyet yerine hac ibadeti, soylu Hristiyanların Kudüs'e yolculukları olarak karşımıza çıkmaya başlamıştır. Örneğin aziz Theodosius ve Antoninus birlikte yola çıkmış iki soyludur⁴¹.

Hac ibadetinin yaygınlaşması için Avrupa'da hacılara yönelik uygulamalar geliştirilmiştir. Örneğin hac loncaları kurulmuş ve hacca gidecek kişiye bu loncadan ödeme yapılmıştır. Anayollar üzerinde misafirhaneler yapılmış ve hacılar geçtikleri yollar üzerindeki ücretlerden de muaf tutulmuşlardır⁴².

Kudüs'e gelen hacılar ilk olarak Kutsal Mezar Kilisesi'ni ziyaret ediyorlardı. Ayrıca burada bulu-

³⁸ Paksu 2000, 86.

³⁹ Yazılıtaş 2012, 16.

⁴⁰ Runciman 1989, 68-78.

⁴¹ Runciman 1989, 71.

⁴² Kaleli 2014, 335.

nan kutsal eşyalara da ehemmiyet veren din büyükleri, bunları kendilerini koruması maksadıyla Avrupa'daki kiliselerine taşıyorlardı. Bu durum kısa sürede Kudüs'ten dönerken bu kutsal şehre ait objeleri götürme âdetine dönüştü. Bu objeler Avrupa halkındaki Kudüs imajının oluşmasında çok büyük katkı sağlamıştır⁴³.

İmparator Theodosius II'nin karısı Eudocia'nın tahmini 411 yılında gerçekleştirdiği hac ibadeti dönüşünde Meryem portresini İstanbul'a hediye olarak göndermiştir. Bu olay "kutsal obje" akımını da başlatmıştır ki bu tarihten itibaren Kudüs'ten alınarak Avrupa'daki kiliselere gönderilen çeşitli objelerin bu kiliselerin kutsaliyetini artırdığına da inanılmaya başlanmıştır⁴⁴.

Hacılık kısa sürede Fransa'nın yanı sıra İngiltere ve İrlanda'ya da yayılmıştı. Ünlü hacılar ve ziyaretleri ile ilgili pek çok tarihi kaynak mevcuttur⁴⁵. Bavyera Piskoposu Willibald (722-729), İrlandalı Fidelis (750-760), Rahip Bernard (Bernard the Monk) (867-870), Breton soylusu Fortmund (870-874) bunlardan bazılarıdır.

Yukarıda sayılan soylu Hristiyan hacılar seyahatleri esnasında yaşadıklarını ve Kudüs'e ulaştıklarına şehrin kutsaliyeti ile ilgili gözlemlerini birer seyahatname şeklinde yazmışlar ve onların anlatımları Avrupa'nın dört bir yanına yayılmıştır.

Dönemin siyasi şartları da hac ibadeti için oldukça uygun bir hal almıştır çünkü Abbasi Halifesi Harun Reşid ile Kutsal Roma Germen imparatoru Charlemagne arasında yapılan anlaşma, Kudüs ve Hristiyanlık açısından önemli imtiyazlar içermektedir. Anlaşma ile Doğu ve Batı birbirine biraz daha yaklaşmıştır ve elbette ki bu barış dönemi hac ibadetlerinin artışında da etkili olmuştur⁴⁶.

Burada Cluny Tarikatı'ndan bahsetmek gerekmektedir. Fransa'da kurulan tarikat Hristiyan inancını ve bütün inanları korumak, şövalyeliği dini korumak için kullanmak, Kudüs'e gidecek Hacıların her türlü ihtiyaçlarını karşılamak gibi vazifeler edinmişti. Tarikat, Ortaçağ Avrupası'nın dini karakteristiği haline getirilmeye çalışılan "Tanrı Barışı" müessesesini kullandığı için kısa zamanda bütün Fransa'ya yayılmıştı ve tarikatın öğretilerinin başında "Kudüs Sevgisi" gelmekteydi. Kudüs ile ilgili anılar ve getirilen objeler kısa sürede efsanelere dönüştü ve Kudüs algısının istenilen ölçüde şekillenmesine sebep oldu⁴⁷.

XI. yüzyıla gelindiğinde hac yolculuğunda çok büyük artış yaşanmıştır ve bireysel yolculuklardan ziyade gruplar halinde hac yolculukları başlamıştır. 1026-1027 yılları arasında Fransız Başrahabinin yanında çok sayıda din adamı ve soyluların bulunduğu kalabalık bir grupla Kudüs'e gittiği bilinmektedir⁴⁸. Keşiş Robert the Monks'un, Kudüs için; Ey kutlu Kudüs, sana olan övgümüz ve sevgimiz sonsuzdur. Kudüs dünyanın merkezidir, ondan daha verimli toprakları olan bir başka yer yoktur, Kudüs yeryüzünün cennetidir⁴⁹ şeklindeki sözleri Avrupa toplumunda Haçlı Seferleri öncesindeki Kudüs algısının ulaştığı noktayı gözler önüne sermektedir.

⁴³ Çakmakçı 2012, 112.

⁴⁴ Runciman 1989, 70; Bartlett 2000, 14.

⁴⁵ Atiya 1962, 42-43; Webb 2001, 12.

⁴⁶ Üçok 1968, 91.

⁴⁷ Usta 2008, 37-38.

⁴⁸ Kaleli 2014, 332.

⁴⁹ Robert the Monk 2005, 81.

Haçlı Seferleri Başlarken Kudüs Algısı

Hristiyanlığın yayılmasına paralel olarak hem fikirsel ayrılıklar hem de dini hiyerarşi ortaya çıkmaya başlamış ve kiliseler arasındaki hiyerarşiden Kudüs de nasibini almıştır. Kudüs Kilisesi için patriklik statüsünde kabul edilmek zaman alacak bir süre olacaktır. Fikirsel ayrılıkların çözümü için düzenlenen konsillerde hazır bulunan Kudüs din adamları, ilahiyat anlaşmazlıklarında fikir beyan etmişlerdir. Roma ile İstanbul arasında ilahiyat tartılmalarından da önemli bir şey varsa bu da hiyerarşi meselesi idi. Kudüs bu rekabetin biraz dışında kalıyordu ve kendisine verilen değer İsa'nın doğduğu yer olmasından öteye geçemiyordu⁵⁰. 451 Khalkedon (Kadıköy) Konsili'nde patriklik olma yolunda ilk önemli adımı atan Kudüs Kilisesi⁵¹ 692 yılında Trullo Konsili'nde resmen patriklik almıştır⁵².

Hristiyanlar İncil'den yola çıkarak kıyametin yaklaştığı söylemine inanmaya başlamışlar ve özellikle bin yılına doğru kehanetler arka arkaya gelmeye başlamıştır. Yeni Ahitte Vahiy'de geçen bin yıl ifadesi bu kehanetlerin çıkış noktasıdır⁵³. Dünyanın sonunun geleceği ve kıyametin kopacağı gibi inanışların Kudüs algısı üzerinde büyük etkisi vardır. Kutsal Kitapta İsa Mesih Kudüs'te yeniden dirildiğinde göklerden getireceği Cennet ile Kudüs'te büyük bir krallık kuracaktır ve Kudüs'te bulunan şanslı kimselerle burada yaşayacaktır⁵⁴ şeklindeki ifadelerden Kudüs'e ulaşma ve burada yaşama hayalinin aslında Cennete ulaşma ile eşdeğer olduğu aşikârdır.

Hristiyanlıkta fikir ayrılıklarının Katolik-Ortodoks şeklindeki tarihi bölünmeye doğru gittiği sürece diğer doğu kiliseleri gibi Kudüs Kilisesi de Ortodoks inancı desteklemiştir. Harun Reşit döneminde Katoliklerin Kudüs'te birtakım imtiyazlar elde ettikleri görülse de⁵⁵ 1054'te Schizma ile resmi olarak ayrılma gerçekleştiğinde Kudüs kilisesi Ortodoks inancın temsilcisi olmuş ve burada Ortodoks Rumlar baskın hale gelmiştir. Katoliklerin Ortodoksları heretik kabul ettikleri düşünülürse⁵⁶ Kudüs gibi kutsal bir yerde Heretiklerin değil de kendilerinin var olması gerektiğine inanmaları algısı da Haçlı Seferleri'ne hizmet etmiştir denilebilir.

Haçlı Seferleri siyasi, sosyal, ekonomik ve dini pek çok nedene dayandırılan tarihin en önemli hareketlerindedir. 1096-1291 yılları arasında yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsayan bu hareketin fitlini ateşleyen Cluny'nin öğrencisi Papa II. Urbanus'tur. Papa, 18-28 Kasım 1095 tarihinde Clermont'da büyük bir vaaz vermiş ve Haçlı Seferleri'ni başlattığını ilan ederek tüm Hristiyanlara çağrıda bulunmuştur. Sefere katılanlar arasında amaçlar farklılaşsa bile motivasyonda ortak hedef Kudüs olarak karşımıza çıkar⁵⁷.

Kudüs algısı üzerinde durulan noktaların başında muhakkak ki şehrin zenginliği gelmektedir. Zira bu bağlamda İbn Hurdazbih'in, Kudüs'ün yıllık haracını 500.000 dinar olarak kaydetmiş olması da manidardır⁵⁸.

Papa coşkulu vaazında, hitap ettiği halka, bu dünyanın cenneti olan "sokaklarından süt ve baldan

⁵⁰ Kaçar 2015, 33.

⁵¹ Holy Church Canon, 285.

⁵² Holy Church Canon, 380.

⁵³ Vahiy 20: 4-9.

⁵⁴ Vahiy 21: 1-5.

⁵⁵ Usta 2008, 20.

⁵⁶ Atiya 2005, 113.

⁵⁷ Demirkent 1997, 8.

⁵⁸ İbn Hurdazbih *kitâbü'l mesâlik* 74.

ırmaklar akan”, lezzetlerin bol olduğu Kudüs’ü vaat ediyordu. Bu halk ki fakirlikle boğuşan, açlık sınırında yaşamını sürdüren bir halktı ve hâlihazırda oluşan Kudüs motivasyonu ile onları ikna etmek hiç de zor olmadı diyebiliriz.

Sonuç

Tarihi çok eskilere dayanan Kudüs insanlık için barış, huzur, kutsallık ve zenginlik gibi olumlu anlamlar taşımış ve nitekim Hristiyan inancında yeryüzü cenneti olarak nitelendirilmiştir. Tevrat’ta geçen “süt ve bal akan ülke” ifadesine, yüzyıllar sonra Papa II. Urbanus’un Haçlı çağrısı için yaptığı vaazda rastlamak tesadüf olmasa gerek. Şehrin zenginliği ile anılmasının, buraya ulaşma isteğini de arttırdığından, Haçlı Seferleri’nin nedenleri arasında muhakkak ki sayılabilir.

İsa Mesih’in yeniden dirileceği ve Kutsal Mezar Kilisesi’nin parlayacağı inancı Avrupalı Hristiyanlar arasında büyük kabul görmüştür ve bu fikir Cluny Tarikatı tarafından da kullanılmıştır. Haçlı Seferleri başlarken hedef gösterilen Kudüs sadece bir Doğu şehri olmaktan çok daha büyük bir anlam ifade ettiğinden sayıları yüz binlerle aktarılan insanı aynı amaçla bir araya getirmiştir.

İncildeki ayetlerden, Hacıların anlattıklarından ve halk hikâyelerinden duydukları Kudüs’e kutsal bir amaç için, Tanrı’nın emriyle Mesih’in askerleri olarak gidecek olmak Avrupalı Hristiyanların taşıdığı motivasyondur. Kıyamet koparken İsa’nın dizleri dibinde olmayı hedefledikleri bu yolculuk tarihin seyrini değiştirecek mühim hadiseler arasında yerini almıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akşit 2004 O. Akşit, *Roma İmparatorluğu Tarihi MÖ 27-MS 395*. İstanbul 1985.
- Algül 2002 H. Algül, *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*. Ankara 2002.
- Arslantaş 2008 N. Arslantaş, "Hz. Peygamberin Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları İle İlgili Bazı Tespitler". *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2008) 55-92.
- Atiya 1962 A. S. Atiya, *Crusade Commerce and Culture*. London 1962.
- Atiya 2005 A. S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*. Çev. N. Hiçyılmaz. İstanbul 2005
- Bartlett 2000 W. B. Bartlett, *God Wills It! The Illustrated History of Crusades*. London 2000.
- Çakmakçı 2012 Z. Çakmakçı, "Kültürlerarası İletişim Ve Etkileşim Açısından Ortaçağ Bizans Camcılığına Bakış". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012) 107-132.
- Demirkent 1997 I. Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*. İstanbul 1997.
- Erbaş 2002 A. Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (2002) 97-120.
- Freeman 1996 C. Freeman, *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*. Çev. S. K. Angı. Ankara 1996.
- Gül 2001a M. Gül, "Müslümanların Kudüs'ü Fethi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2001) 47-58.
- Gül 2001b M. Gül, "Kudüs ve Tarih İçinde Aldığı İsimler". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2001) 305-312.
- Harman 2002 Ö. F. Harman, "Kudüs". *DİA* XXVI (2002) 334-338.
- İbn Hurdazbih *kitâbü'l mesâlik* (= Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullillah b. Hurdazbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*) Kullanılan Çeviri: İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. M. Ağarı. İstanbul 2008.
- İbn Kesir *el-bidâye* (= İbn Kesir Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer ed-Dımaşki, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*) Kullanılan Çeviri: İbn Kesir, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*. Çev. M. Keskin. İstanbul 1994.
- Johnson 2000 P. Johnson, *Yahudi Tarihi*. Çev. F. Orman. İstanbul 2000.
- Kaçar 2015 T. Kaçar, "Pagan Byzantion'dan Hristiyan Konstantinopolis'e: Fetih Öncesi İstanbul'da Din Ve Toplum". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Din V*. İstanbul (2015) 22-67.
- Kaleli 2014 E. Kaleli, "Palmye Dalı Taşyanlar ve Silahlı Hacılar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/33 (2014) 325-340.
- Robert the Monk 2005 *Robert the Monk's History of the First Crusade*. Trans. C. Sweetenham. London 2005.
- Nâsır-ı Hüsrev *sefernâme* (= Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*) Kullanılan Çeviri: Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme*. Çev. A. Tarzi. Ankara 1994.
- Ostrogorsky 1991 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. F. Işıltan. Ankara 1991.
- Paksu 2000 M. Paksu, *Kudüs ve Mescidi Aksa*. İstanbul 2000.
- Runciman 1989 S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*. Çev. F. Işıltan. Ankara 1989.
- Sabri 1996 Şeyh İ. S. Sabri, "Kudüs ve Haçlı Savaşları". *Uluslararası Selahaddin-i Eyyubi Sempozyumu Bildirileri*. Diyarbakir 1996.

- Taberi *tarihü'l ümem* (= Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Et-Taberi, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk*)
 Kullarılan Metin: Et-Taberi, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Müluk* 4. Leiden 1901.
- Türkan 2013 A. Türkan, "Anahtarımı İki Müslüman Ailenin Koruduđu Kıyamet Kili-
 sesi". *Milel ve Nihal* 10/2 (2013) 203-211.
- Usta 2008 A. Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*. İstanbul 2008.
- Üçok 1968 B. Üçok, *Emeviler-Abbasiler*. İstanbul 1968.
- Webb 2001 D. Webb, *Pilgrims and Pilgrimage in the Medieval West*. London 2001.
- Yakubi *kitâbü'l-büldân* (= İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Büldân*)
 Kullarılan Metin: İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Büldân*.
 Leiden 1861.
- Yazılıtaş 2010 N. Yazılıtaş, *Fatımi Devleti Tarihi*. İstanbul 2010.

Elektronik Kaynaklar

- Kitabı Mukaddes <https://www.kitabimukaddes.com/kutsal-kitap-hakkında-bilgilendirme-ve-tam-metni/eski-antlasma/misirdan-cikis/#bolum-3> (07.05.2020)
- Holy Church Canon [http://www.documentacatholica.eu/dConcilia%20%20The%20First%20Seven%20Ecumenical%20Councils%20\[History%20and%20Canons\]%20-%20EN.pdf](http://www.documentacatholica.eu/dConcilia%20%20The%20First%20Seven%20Ecumenical%20Councils%20[History%20and%20Canons]%20-%20EN.pdf) (02.05.2020)